

Завгородня К. В.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.721 : 340.142

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ОКРЕМИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ

Розглянуто деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві України, які виникають через неузгодженість нормативно-правових актів національної законодавчої бази. Системний аналіз цих проблем проведено крізь призму таких конституційних принципів, як незалежність суддів, визначення прав людини виключно законами України та верховенство права. Встановлено, що конституційна норма, закріплена у ст. 92 Конституції України, потребує редагування, оскільки застосування практики Європейського суду з прав людини повинно узгоджуватися із конституційними принципами національного права.

***Ключові слова:** верховенство права, визначення прав людини, законодавчі колізії, Конституція України, незалежність суддів, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського Суду з прав людини, застосування.*

Постановка проблеми. Враховуючи тривалий процес адаптації українського кримінального судочинства до європейських стандартів захисту прав людини через прийняття таких нормативно-правових актів, як Закон України № 3477-VI від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон № 3477-VI) [1], Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК, новий КПК) [2], продовжують існувати певні колізії в законодавстві України, які створюють проблеми при застосуванні практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у кримінальному судочинстві України. Зокрема, це стосується принципів незалежності суддів та підкорення їх лише закону, верховенства права та визначення прав людини виключно законами України, які закріплені в Конституції України.

Тематика застосування практики ЄСПЛ в юридичній науці не нова, оскільки за будь-якого режиму дослідження цього правового інституту не втрачає своєї актуальності, особливо під час підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Також актуальність теми дослідження підтверджується офіційними статистичними відомостями ЄСПЛ, згідно з якими Україна посідає перше місце за кількістю поданих скарг до ЄСПЛ (станом на 31.03.2014) [3]. Наведена інформація свідчить про необхідність приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів, зокрема подоланням існуючих законодавчих колізій, з метою

правильного застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) та запобігання в подальшому порушень Україною своїх зобов'язань. На цьому неодноразово наголошував суддя ЄСПЛ ad hoc, керівник відділу верховенства права координатора проектів ОБСЄ в Україні С. Шевчук [4].

Стан дослідження. Результати аналізу наукової літератури вказують на те, що проблемами застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України займалися такі відомі теоретики і практики, як В. Касько [5], А. Крістенко [6], В. Онопенко [7], В. Святоцька [8], О. Соловійов [9], С. Шевчук [10], Г. Юдківська [11] та інші. Однак існуючі публікації не вичерпують усієї складності проблеми, а утворюють базис для її подальшого дослідження.

Актуальність теми. Виходячи з меж даного дослідження, метою статті визначимо з'ясування існуючих колізій національного законодавства, пов'язаних із застосуванням практики Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві України.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі завдання:

- провести аналіз наявних законодавчих колізій у ході застосування практики ЄСПЛ;
- запропонувати шляхи їх вирішення з метою оптимізації слідчо-судової практики та теорії кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз останніх наукових досліджень свідчить, що вказану проблематику доцільно розглядати в контексті таких конституційних принципів, як: 1) незалежність суддів та підкорення їх лише закону (ст. 126 Конституції); 2) визначення прав людини виключно законами України (п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції); 3) верховенство права (ч. 1 ст. 8 Конституції).

Окремо слід зазначити, що в теорії кримінального процесу існують проблеми співвідношення змісту правових дефініцій «принципи» та «засади», а також їх видів. Так, під «принципом» найчастіше розуміють внутрішнє переконання людини, основне правило її поведінки [12], а під «засадою», в свою чергу, необхідно розуміти основу чогось, те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь [13].

Однак, враховуючи предмет та межі нашого дослідження, ми не станемо розмежовувати ці поняття, а будемо їх використовувати як синоніми.

1. *Незалежність суддів та підкорення їх лише закону.* На початку розгляду цього конституційного принципу важливо чітко розмежовувати такі поняття, як «закон», «процесуальна форма» та «джерело права». Важливість такого розмежування має особливе значення при розгляді положення ст. 129 Конституції України, зокрема що судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, оскільки серед вітчизняних юристів триває дискусія, чи існують достатні правові підстави для того, щоб судді обґрунтовували мотивувальну частину судового рішення безпосередньо правовими позиціями ЄСПЛ [14, с. 33]. Тому в даному контексті необхідно чітко усвідомлювати,

що практика ЄСПЛ не є законом в Україні, а виступає саме джерелом права. На підтвердження зазначеного тезису доцільно навести положення ст. 17 Закону № 3477-VI, в якому чітко зазначено, що національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Проте, виходячи з меж нашого дослідження, а також враховуючи особливості законів діалектики, ми дотримуємося тієї позиції, що зазначені категорії повинні не протиставлятися між собою, а розглядатися з точки зору субординації.

З огляду на зазначене слід констатувати, що національні суди, постановляючи рішення у справі, згідно зі ст. 372, 374 КПК, перш за все, мають зазначити окремі обставини із посиланням на докази, а також мотиви, з яких суд виходив при постановленні рішення, і положення закону, яким він керувався. Зрештою, не буде зайвим згадати, що у випадку, якщо рішення суду не підтверджується доказами, дослідженими під час судового розгляду, воно вважається таким, що не відповідає фактичним обставинам кримінального провадження (ст. 411 КПК України).

Саме такий підхід, на нашу думку, необхідно застосовувати до визначення поняття і змісту принципу незалежності суддів і підкорення їх закону під час кримінального провадження. Практика ЄСПЛ в даному контексті може бути лише допоміжним (додатковим) інструментом і має бути застосована лише з метою мотивування (підтвердження) позиції національного суду при перевірці й оцінці доказів.

З урахуванням конкретної ситуації доцільно виділити два випадки: 1) коли практика ЄСПЛ виступає вище норми закону, оскільки констатація Судом порушень Конвенції є підставою для перегляду вироку Верховним судом, про що безпосередньо зазначено в ст. 443 КПК України; 2) коли практика ЄСПЛ є додатковим інструментом.

2. *Визначення прав людини виключно законами України.* Гарантії основоположних прав людини, поза сумнівом, належать до одного з найважливіших предметів державно-юридичного регулювання. Саме тому зазначені гарантії визначені виключно в законах України, а Конституцією не передбачено можливості делегування вказаних законодавчих повноважень будь-яким іншим міжнародним установам.

Однак слід враховувати той факт, що законодавство розвивається повільніше, ніж сфера суспільних відносин, яку воно регулює. Водночас на конституційному рівні передбачено внутрішній механізм відновлення обмежених або порушених прав осіб через оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 Конституції).

Разом з тим необхідно враховувати, що ЄСПЛ є міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надала Верховна Рада України у формі законі. Тому, на думку деяких науковців, ЄСПЛ можна розглядати як «квазіза-

кон», тобто акт, що прирівнюється за своїм статусом до ратифікаційного закону. Відповідно, й практика Суду, як похідна від ЄКПЛ, має задовольняти вимогам ст. 92 Конституції України [9, с. 210]. Такої точки зору дотримується, зокрема, О. Соловйов, проте нам ця думка видається досить дискусійною.

У той же час існує інша точка зору, відповідно до якої міжнародні договори займають більш високий щабель, ніж національні закони, про що безпосередньо зазначено в ч. 2 ст. 19 Закону України від 29.06.2004 № 1906-IV «Про міжнародні договори» [15]. Окрім того, через ратифікацію було надано згоду на обов'язковість ЄКПЛ на території України як суб'єкта міжнародного права, але при цьому не визначався зміст цього договору. З огляду на вищенаведені факти виникають проблеми при застосуванні практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України.

Тому з метою правильного застосування практики ЄСПЛ під час кримінального провадження вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до ст. 92 Конституції України.

3. *Верховенство права.* Принцип верховенства права є багатоаспектним, але у сфері кримінального судочинства України особливого значення набуває такий аспект, як пріоритетність прав людини, оскільки саме в цій сфері правових відносин вони можуть бути суттєво обмежені. Окрім того, доцільно розглянути відповідність процедури застосування практики ЄСПЛ в національному кримінальному судочинстві принципу верховенства права в контексті ст. 92 Конституції, а також ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України. Така позиція обумовлена тим, що, на нашу думку, права людини – це самостійне явище, незалежно від того, чи закріплені вони в нормативно-правових актах країни, зокрема й у Конституції.

Однак не буде зайвим нагадати, що гарантією реалізації принципу верховенства права є закріплення в нормативних актах чітких правил і процедур здійснення кримінального провадження. Виходячи з цього, доцільно зауважити, що в правовій, демократичній державі будь-яка змагальність закону та права не є необхідною, оскільки в такій державі закони приймаються з метою забезпечення прав та свобод людини.

Саме тому революційні положення ч. 2 ст. 8 (принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ) та ч. 5 ст. 9 КПК України (кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини) не повинні конкурувати з фундаментальними принципами Конституції України, а мають розглядатися як нормативно закріплені підстави застосування практики ЄСПЛ під час кримінального провадження. Більш того, необхідно зазначити, що в Україні існує «подвійний» захист прав людини та основних свобод, перелік яких збігається на конституційному та конвенційному рівнях. Незважаючи на те, що Конституція України має найвищу юридичну силу, практика ЄСПЛ встановлює мінімальні європейські стандарти, а це означає, що стандарти захисту конституційних прав та свобод апріорі не можуть бути нижчими за європейські [10].

Висновки. Резюмуючи викладений матеріал, зазначимо, що в національному законодавстві України існують колізії, які створюють проблеми при застосуванні практики Європейського суду з прав людини у національному кримінальному судочинстві. На це вказує проведений автором аналіз норм національного законодавства, які регламентують застосування практики ЄСПЛ під час кримінального провадження. Проте, незважаючи на їх існування, застосування практики ЄСПЛ повинно узгоджуватися із конституційними принципами національного права. Звідси можна дійти таких висновків:

1) у результаті проведеного аналізу було встановлено, що застосування практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України не є формально-процесуальною вимогою, а представляє собою застосування практики ЄСПЛ як альтернативного джерела права, що, відповідно, не суперечить принципу незалежності суддів та підкоренню їх лише закону;

2) визначення статусу практики ЄСПЛ з метою правильного її застосування у кримінальному судочинстві України ускладнено тим фактом, що права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод визначаються виключно законами України. При цьому український законодавець не врахував того факту, що вони гарантуються не тільки на національному рівні, а й на міжнародному, зокрема Загальною декларацією прав людини та ЄКПЛ. З огляду на вищезазначене, з метою ефективної імплементації вимог Конвенції пропонуємо внести відповідні зміни до положень ст. 92 Конституції України, оскільки ці дії забезпечать загальне та ефективне визнання і додержання прав та свобод людини, оскільки стандарти захисту конституційних прав та свобод не можуть бути нижчими за міжнародні;

3) права людини є позатериторіальними, загальносоціальними та природозалежними, а отже існують незалежно від державного визнання [16, с. 64]. Проте гарантією дотримання прав людини та реалізації принципу верховенства права є закріплення в нормативних актах чітких правил і процедур здійснення кримінального провадження. Саме тому, з огляду на необхідність реалізації принципу верховенства права, положення ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України повинні розглядатися як нормативні підстави застосування практики ЄСПЛ під час кримінального провадження. Саме зазначені правові норми передбачають обов'язок всіх осіб, наділених владними повноваженнями, які застосовують норми кримінального процесуального права, застосовувати у своїй практичній діяльності практику ЄСПЛ.

Зауважимо також, що сама українська правова система зацікавлена у застосуванні практики Суду під час кримінального провадження, оскільки звернення до неї має вагомим значенням як в теоретичній площині, так і у цілях правильного застосування положень Конвенції на національному рівні, що забезпечить ефективний та своєчасний захист, гарантований Конституцією України, сприятиме ствердженню засади верховенства права та законності, а також дозволить у подальшому знизити кількість рішень проти України, в яких констатовано наявність порушень Конвенції.

Висловлені в цій статті зауваження не ставлять крапку в розглянутому

питанні, а утворюють базис для подальших досліджень, які доцільно провести за такими напрямками: види актів Європейського суду з прав людини, застосування практики Європейського суду з прав людини з метою недопущення безпідставного обмеження стороною обвинувачення свободи та особистої недоторканності особи під час досудового розслідування, застосування практики Європейського суду з прав людини стороною захисту під час досудового розслідування.

Бібліографічні посилання

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-15, прийнятий ВР України [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. The ECHR in facts and figures 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2013_ENG.pdf.
4. Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики / Шевчук С. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-1105.html>.
5. Касько В. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування / Касько В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.ua/docs/events/06/05.pdf>.
6. Кристенко А. Концепція жертви по версії Європейського суду по правах человека / Кристенко А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/akristenko/article/6687.aspx>.
7. Онопенко В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення / Онопенко В. // Право України. – 2011. – № 7 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article.html>.
8. Святоцька В. Практика Європейського суду з прав людини у діяльності українських адвокатів: проблемні аспекти / Святоцька В. // Право України. – 2011. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-1110.html>.
9. Соловійов О. Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні: деякі проблемні аспекти / Соловійов О. // Право України. – 2010. – № 10. – С. 207-212.
10. Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння / Шевчук С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>.
11. Юдківська Г. Деякі проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні / Юдківська Г. // Право України. – 2011. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-1102.html>.
12. Вільна енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Принцип>.
13. Словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/zasada>.
14. Константний О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України / Константний О. В. // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 1 (137).

15. Про міжнародні договори України : Закон України, прийнятий ВР України від 29.06.2004 № 1906-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

16. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге видання. – К. : Алерта, 2010. – 520 с.

Завгородняя К. В. Особенности применения практики Европейского суда по правам человека в уголовном судопроизводстве Украины в контексте отдельных конституционных принципов. В статье рассмотрены некоторые проблемы применения практики Европейского суда по правам человека в уголовном судопроизводстве Украины, которые возникают по причине несогласованности нормативно-правовых актов национальной законодательной базы. Системный анализ указанных проблем проведен сквозь призму таких конституционных принципов, как независимость судей, определение прав человека исключительно законами Украины и верховенство права. Установлено, что конституционная норма, закрепленная в ст. 92 Конституции Украины, требует редактирования, поскольку применение практики Европейского суда по правам человека должно согласовываться с конституционными принципами национального права.

Ключевые слова: *верховенство права, определение прав человека, законодательные коллизии, Конституция Украины, независимость судей, практика Европейского суда по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод, применение практики Европейского суда по правам человека.*

Zavgorodnya K. V. Features of application of the case-law of the European court of human rights in criminal proceedings of Ukraine in the context of certain constitutional principles. Summary: this paper discusses some problems of application of the case-law of the European Court of Human Rights in criminal proceeding of Ukraine that arise from the uncoordinated of legal acts of national legislation. A systematic analysis of these problems conducted in the light of constitutional principles such as independence of judges, the definition of human rights exclusively by laws of Ukraine and the rule of law. Results of the analysis of Ukrainian legislation demonstrates the need to bring national legislation in line with European standards, in particular by addressing existing legal conflicts, to ensure proper application of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and to prevent in the future violations by Ukraine of its obligations. Established that constitutional provision enshrined in Article 92 of the Constitution of Ukraine needs editing, since the application of the case-law of the European Court of Human Rights should be consistent with the constitutional principles of national law. It was found that standards ch. 2, Art. 8 and ch. 5, Art. 9 of the CPC of Ukraine shall be treated as normative grounds of the application of the case-law of the European Court of Human Rights in criminal proceedings. The author concluded that the application of the case-law of the European Court of Human Rights in criminal proceedings Ukraine is not a formal procedural requirements and represents the application of the case-law of the European Court of Human Rights as an alternative source of law, which does not contradict the principle independence of judges and subordination of a law

Keywords: *rule of law, definition of human rights, legal conflict, Constitution of Ukraine, independence of judges, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, case-law of the European Court of Human Rights, application of the case-law of the European Court of Human Rights.*

Надійшла до редакції 18.09.2014